

Секція 4

ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ

УДК 331.522.4:711.3

Д.Ф. Крисанов, д.е.н., професор Інституту економіки та прогнозування ПАН України, м. Київ.

СУЧАСНИЙ СТАН, НАПРЯМИ ТА ВАЖЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Проаналізовано стан і зрушення в зайнятості сільського населення, що відбулися за останні півтора десятиліття. Розкрито напрями та важелі посилення впливу держави на розвиток підприємництва в сільській місцевості, розширення зайнятості в позааграрних сферах села.

Ключові слова: сільське населення, зайнятість, безробіття, самозайнятість, аграрна, соціальна та позааграрна сфери села.

Проведення аграрної і земельної реформ супроводжувалося розукрупненням сільськогосподарських і агропромислових формувань, руйнацією матеріально-технічної бази підприємств, закладів, установ виробничої і соціальної сфер села, а також об'єктів і мереж інфраструктурних галузей. Унаслідок цього відбулася дуже глибока трансформація структури зайнятості сільських жителів, виникло і набуло поширення безробіття, а також безпрецедентна за масштабами – самозайнятість населення в працездатному віці. З урахуванням цього проблеми регулювання зайнятості сільського населення набули особливої актуальності і гостроти.

Вихід економіки із глибокої кризи, що розпочався наприкінці 90-х років минулого століття супроводжувався скороченням чисельності зайнятого в суспільному секторі сільського господарства сільського населення, певним збільшенням постійних працівників в інших сферах села – позааграрно-виробничій та соціальній, а також у міських поселеннях і за кордоном. Суперечливий, різноспрямований характер вищезгаданих процесів у суспільних секторах прикладання праці сільського населення свідчить про те, що результатом структурної трансформації зайнятості стало виникнення та домінування на селі їх найбільш чисельної групи, що отримала назву самозайнятих. У цьому зв'язку необхідно:

- виокремити основні суспільні сектори праці сільського населення та оцінити їх роль у розширенні масштабів постійної зайнятості в сільській місцевості;
- оцінити реальну місткість сфери самозайнятості сільського населення, розкрити недоліки та позитивні аспекти неформального сектора економіки на селі;
- обґрунтувати інструменти і механізми зменшення безробіття та самозайнятості сільського населення, розширення масштабів його продуктивної зайнятості.

В процесі динамічних зрушень в національній економіці в сільській місцевості склалося кілька відмінних між собою секторів постійної зайнятості сільського населення, зокрема:

1) суспільний сектор сільського господарства та суміжних з ним галузей (лісового і рибного господарства та мисливства). Згідно із статистичними даними суцільного обстеження сільських населених пунктів України, проведеного у 2005 р., у вищезгаданому секторі було зайнято близько 1,2 млн осіб в працездатному віці. Це вдвічі менше, ніж було на початок 2001 р. і становило лише 27,6% від рівня початку 1991 р.;

2) сектор підприємств, організацій та установ міських поселень. Незважаючи на те, що за 90-і роки масштаби зайнятості в ньому працівників із села скоротилися вдвічі, в 2000-і роки чисельність зайнятих V ньюму зросла на третину і на початок 2005 р. становила понад 1080 тис. осіб;

8; бюджетні галузі соціальної сфери села – після значних коливань в 90-і роки, зумовлених обмеженням їх фінансуванням, на початок 2005 р. чисельність зайнятих тут сільських працівників склала близько 770 тис. осіб;

4) позааграрно-виробничий сектор сільської місцевості (підприємства, відділення, організації, інші виробничі об'єкти несільськогосподарського призначення) – за 90-і роки зайнятість сільських жителів в ньому зменшилася практично в півтора рази, але в 2000-і роки зросла майже на чверть і становила близько 620 тис. осіб;

5) зайняті за кордоном – офіційно на початок 2005 р. їх нараховувалося понад 91 тис. осіб, але зважаючи на сезонну трудову міграцію, а також вахтовий метод роботи в сусідніх країнах, наведена цифра в кілька разів вища.

Це що стосується так званого формального сектора економіки, в якому загалом на початок 2005 р. було зайнято 3,8 млн сільських жителів працездатного віку. Решта – понад 2,6 млн осіб – офіційно відносилися до "неформального сектора економіки", представленого переважно особистими селянськими господарствами (ОСГ).

Зайнятість сільського населення у неформальному секторі економіки. Важливе місце в структурі зайнятості сільського населення займає неформальний сектор економіки або, згідно з визначенням міжнародної статистики, працюючі не за наймом у секторі самостійної зайнятості. На відміну від найманих працівників, вони самостійно здійснюють свою трудову діяльність на базі організації та ведення господарської діяльності фізичної або юридичної особи, відповідають за результативність та ефективність цієї діяльності, а також за виконання зобов'язань по відношенню до інших осіб, зокрема, найманих працівників тощо. До таких осіб відносяться:

– роботодавці (особи, які працюють на власному підприємстві, але не оформлені як юридичні особи і наймають для роботи на ньому найманих працівників);

– самозайняті (особи зайняті індивідуально/самостійною трудовою діяльністю, які здійснюють її на самостійній основі (без залучення постійних найманих працівників), на свій власний кошт, володіють засобами виробництва і несуть відповідальність за вироблену продукцію (надані послуги). Під цю категорію підпадають члени, особистих селянських господарств, за винятком працівників тих ОСІ, які не працюють на ринок, а лише на задоволення потреб сім'ї в продуктах харчування. Відсутність чіткого критерію "працюють/не працюють на ринок", а також спеціальних досліджень з цієї проблеми не дозволяє виокремити із загальної чисельності членів ОСГ тих з них, що не працюють на ринок;

– безкоштовно працюючі члени сім'ї (особи, які працюють без оплати на сімейному підприємстві, що очолює родич (у випадку, якщо ця діяльність відноситься до економічної).

Поняття неформального сектору не є тотожним поняттю тіньової економіки. До останньої відносяться будь-яка незареєстрована та неоподатковувана економічна діяльність, включаючи кримінальну. Неформальний сектор не включає зайнятих забороненою діяльністю, а також тих, хто працює без реєстрації на підприємствах формального сектору (це положення діяло лише до 2004 р.; починаючи з нього – неформальний сектор включає осіб, які працювали за усною домовленістю з роботодавцем в офіційному секторі). Економічна оцінка неформального сектору обмежується ринковою діяльністю домогосподарств. Винятком є виробництво продукції сільського, лісового і рибного господарства та мисливства, до якого включається як ринкова складова (тобто, продукція, що реалізована на ринку), так і продукція вироблена для власного кінцевого споживання.

Згідно офіційними статистичними даними, абсолютні і відносні показники зайнятості населення у неформальному секторі економіки постійно зростають: з 2098,7 тис. осіб у 1999 р. (10,5% від загального обсягу зайнятих в Україні) до 3794,6 тис. осіб (18,4%) в 2005 р [1, с. 51], або в 1,8 раза більше. У 2005 році із загальної кількості зайнятих у містах налічувалося трохи більше 900 тис. осіб, у сільській місцевості – близько 2,9 млн осіб, або ж на 10 осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки на селі, приходилося лише троє осіб у містах. Якщо в міській місцевості лише один із 16-17 зайнятих осіб знайшов своє місце в неформальному секторі економіки, то в сільській місцевості – на п'ять самозайнятих припадає 6 осіб, що працюють в суспільному секторі зайнятості.

Неформальний сектор економіки має як позитивні, так і негативні сторони функціонування, а висока зайнятість у цьому секторі породжує низку економічних і соціальних проблем. Зокрема, до позитивних рис необхідно віднести забезпечення зайнятості та виживання безробітного сільського населення в складних економічних умовах, його високу мобільність і гнучкість при самостійному пошуку можливостей отримання доходу, використання родинних зв'язків, залучення власних і місцевих ресурсів з цією метою. Відносини між членами неформальних бригад (в будівництві, при збиранні врожаю тощо), а також між ними і роботодавцями, базуються на довірі, а не на трудових угодах. Зайнятість в особистому селянському господарстві при залученні у виробництво одержаних земельних і майнових паїв, а також їх оренди набуває ознак підприємництва.

Необхідно підкреслити, що з переходом на міжнародні стандарти обліку зайнятості та безробіття зрушення, що відбуваються в зайнятості сільського населення, стали співставними з статистичними даними по інших країнах. Що ж стосується безпосередньо сільського населення України (див. табл. 1), то чисельність саме економічно активної його частини зменшується значно швидше, ніж сільського населення загалом (відповідно за 1996-2006 рр.

-81,8% та 90,6%). Це свідчить про те, що група населення віком "понад 70 років", яке кожного року переходить у категорію економічно неактивного, значно перевищує чисельність сільських жителів, що переходять у категорію "більше 15 років". Основні причини включають: постійне зниження народжуваності, виїзд із села для продовження навчання в місті, а також на заробітки, включаючи й за кордон, тощо.

В структурі економічно активного населення чисельність зайнятого сільського населення за 2001-2006 рр. зросла на 4,8% (майже на 300 тис. осіб) і це вимагає пояснення. Головна причина – включення до категорії зайнятих тих осіб, які працюють без офіційної реєстрації (тобто, за усною домовленістю з роботодавцем) на підприємствах формального сектору економіки. Це дуже добре спостерігається в м. Києві: переважна більшість робітників на будівництві, значна частина працівників торговельних підприємств та зайнятих у торгових точках на ринках тощо працюють за усною домовленістю з

роботодавцями. Про масштаби цього явища і його тенденцію свідчать наступні факти: за 2004-2006 рр. група зазначених працівників зросла більше ніж на 37% (до 394,6 тис. осіб), а їх частка серед працюючих за наймом підвищилася у півтора рази – з 7,6% до 11,2%. Розширення масштабів цього явища вимагає розроблення нових правових актів і форм реєстрації, а також соціального захисту цієї категорії зайнятих.

Таблиця 1

Зрушення в зайнятості економічно активного сільського населення України у віці 15-70 рр.*

Сільське населення	1996 р.	2001 р.	2006 р.	2006/1996 р. =%
I. Всього, тис.	16501,8	15754	14943,9	90,6
з нього:				
-економічно активне	8407,3	6721,1	6949,8	82,7
в т.ч.: зайняті	8009,8	6249,39	6548,3	81,8
безробітні	397,5	471,2	401,5	101
-економічно неактивне	3648,5	4425,1	3867,2	106
в т.ч. зневірені	148,2	274	95,3	64,3
-рівень зайнятості, %	66,4	56,1	60,5	-
-рівень безробіття, %	4,7	7	5,8	-
II. Розподіл за статусом зайнятості	8009,8	6249,9	6548,3	81,8
в т.ч.: наймані працівники, %	78	76,6	54	г
-працюючі не за наймом, %	22,0	23,4	46	.
з них: а) роботодавці, %	-	0,4	0,5	—
б) самозайняті, %	15,3	19,1	44,5	
в) безкоштовно працюючі члени сім'ї, %	5,7	3,9	1	

Складено і розраховано за даними статистичних збірників Держкомстату України за відповідні роки.

Одна з основних причин такої ситуації на селі – відсутність виваженої державної політики у сфері зайнятості сільського населення, стратегії розвитку сільського ринку праці на перспективу, нерозробленість системи державних і ринкових регуляторів, за допомогою яких має здійснюватися вплив на розширення ефективної зайнятості в сільській місцевості. За таких умов стихійні процеси руйнації традиційних сфер і галузей зайнятості сільського населення не контролювалися державними органами і не супроводжувалися реалізацією програм по збереженню наявних та створенню нових робочих місць у переважно позааграрних секторах виробництва та обслуговування.

В останні роки почала приділятися певна увага проблемам сільського безробіття на державному рівні та рівні місцевих органів влади. Відбувається розширення законодавчої і нормативної бази, а також розробка проєктів державних програм у цій сфері, дерегуляція застарілої регуляторної бази підприємництва, розширення масштабів його підтримки, моніторинг ситуації та запровадження професійної підготовки безробітних до організації власної справи, виділення коштів з державного та місцевих бюджетів на підтримку тощо. Однак, оскільки частка безробітних (офіційних і працюючих) сільських жителів у їх загальній кількості у багатьох сільських районах перевищує половину і продовжує зростати, то є достатньо підстав для висновку щодо обмеженості та слабкості впливу державного регулювання на ці процеси.

За таких умов певні позитивні зрушення щодо зайнятості в сільській місцевості не можуть справити достатній вплив і змінити ситуацію на краще. Тобто, необхідні значні зусилля з боку держави з тим, щоб забезпечити повну та ефективну зайнятість сільського населення, і в першу чергу тих, хто лише рахується працюючим в ОСГ. А з тих, хто відноситься до категорії самозайнятих, тільки кожного шостого-сьомого можна вважати зайнятим підприємницькою діяльністю, решта ж – лише виживає за рахунок виробництва сільськогосподарської продукції для задоволення власних потреб у продуктах харчування. Отже, необхідно перейти від декларацій щодо розширення масштабів зайнятості сільського населення до практичних кроків вирішення застарілих проблем, зв'язаних із глибоким дефіцитом місць прикладання праці на селі з постійним характером роботи.

Розв'язання проблем зайнятості сільського населення, насамперед, пов'язано із кардинальною зміною відношення держави до цього. Вона повинна не тільки декларувати, але й гарантувати повну й ефективну зайнятість сільських жителів шляхом:

- оновлення та закріплення на законодавчому рівні Державної програми зайнятості населення на тривалу перспективу, однією із важливих частин якої має бути розділ, присвячений висвітленню напрямів розширення зайнятості та" обґрунтуванню інструментів і механізмів їх практичної реалізації стосовно жителів сільської місцевості;

- особливу увагу необхідно звернути на створення необхідних умов для активізації включення сільського населення в підприємницьку діяльність в аграрній, позааграрній та обслуговуючих сферах.

При цьому необхідно взяти до уваги, що підприємництво в сільській місцевості обтяжується низкою специфічних проблем (малочисельністю споживачів послуг, значною віддаленістю від центрів перероблення і споживання продовольчої сировини, консервативністю менталітету селянства та його психологічною втомленістю від безвихідності становища, відсутністю доступних пунктів надання інформаційно-консультативної допомоги та дорадництва, відсутністю доступних банківських установ та можливих поручителів для оформлення кредиту тощо) і це вимагає формування системи додаткових запобіжників, які б унеможливили банкрутство сільських підприємств у перші 3-5 років самостійної діяльності;

- проаналізувати систему чинних економічних і правових регуляторів підприємницької діяльності в сільській місцевості щодо результативності та ефективності застосування, розширити їх перелік та спростити можливість їх використання суб'єктами сільського підприємництва;

- розробити і запровадити в практику діяльності управлінських структур низку важелів підтримки суб'єктів господарювання, які розширяють діючі підприємства та створюють нові робочі місця в позааграрно-виробничій сфері в сільській місцевості тощо.

Список використаних джерел:

1. Економічна активність населення України 2005: Стат. збірник /Держкомстат України. – К., 2006. – 221 с.
2. Статистичний збірник України за 2006 рік /Держкомстат України. – К.: Консультант, 2007. – 552 с.

Annotation. *The analyzed condition and shift in employment of the rural population, which took place for the last one and a half decennial event. Raskry you directions and levers of the reinforcement of the influence state on development enterprise in rural terrain, expansion to employment in nonagriral sphere sowed; sown.*

Key words: *rural population, employment, unemployment, self-employment, agrarian, social and nonagriral sphere sowed; sown.*

УДК: 330.8:338.244.2

О.Г. Гупало, к.е.н., доцент,

Т.В. Овчиннікова, асистент,

В.В. Юкіш, доцент, к.і.н., Львівська державна фінансова академія.

АНАЛІЗ СТАНУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ (за матеріалами АПК Львівської області)

У дослідженні робиться спроба проаналізувати стан людського капіталу на селі, особливо спеціалістів та кваліфікованих робітників аграрного виробництва. Виявляються причини нестачі професійно придатних працівників та визначаються заходи щодо збільшення їх кількості і втримування на робочих місцях.

Ключові слова: *виробництво, демографічна криза, людський капітал, спеціаліст, зайнятість.*

У процесі управління виробничими відносинами суб'єкт-об'єктні відносини зосереджуються виключно на людині. Саме від людини залежить кінцевий результат – ефективність управлінської діяльності. Людина, або, як прийнято визначати в сучасній економічній літературі, людський капітал є основою стратегічного ресурсу будь-якої країни чи сфери діяльності. Виведення на передній план проблем соціального прогресу суспільства і самої людини як кінцевої і головної мети розширеного відтворення може забезпечити сталий розвиток суспільства, який базується на відтворенні творчого, найбільш ефективного і зростаючого ресурсу – людського. Саме цей ресурс є визначальним, бо сприяє формуванню, використанню і розвитку всіх інших.

Демографічна ситуація, що склалася на Львівщині впродовж останніх років, характеризується здебільшого негативними процесами з середини 90-х років область увійшла в стадію стійкої і затяжної депопуляції внаслідок наступних чинників: низької народжуваності, високої смертності та еміграції населення (табл. 1.).